

گزارشی از پایان نامه موانع پیشرفت انسان از منظر صحیفه سجّادیه و تطبیق آن با آیات قرآن کریم

علی انجم شمعاع^۱

چکیده

پایان نامه «موانع پیشرفت انسان از منظر صحیفه سجّادیه و تطبیق آن با آیات قرآن کریم» به گردآوری گزاره‌های مرتبط با موضوع موانع پیشرفت مادی و معنوی انسان از کتاب صحیفه سجّادیه پرداخته و این فرازها را با آیات قرآن کریم تطبیق داده است. در نوشتار کنونی سعی شده تا گزارشی از این پایان نامه به عنوان پروژه‌ای علمی در پنج محور ارائه شود. ابتدا به شناخت موضوع و زمینه‌های نگارش پرداخته شده و سپس روش و ساختار آن مطرح می‌شود. علاوه بر این به ویژگی‌ها و نوآوری‌های پایان نامه و نتایج محتوایی آن اشاره شده و در پایان، محدودیت‌های نگارش، گزارش گردیده است. این پنج محور ساختار اصلی مقاله حاضر را تشکیل داده‌اند. شناخت این موارد می‌تواند در اجرای پروژه‌های مشابه، سودمند بوده و اشکالات ساختاری و محتوایی را کمتر کند.

واژگان کلیدی

امام سجّاد علیه السلام، سبک زندگی اسلامی، رشد مادی و معنوی، دانش دعا، معارف قرآن و حدیث

درآمد

صحیفه سجّادیه به عنوان کتاب زندگی، معارفی ژرف درباره پیشرفت انسان و تبیین موانع آن را ارائه کرده است. پروژه علمی پایان نامه «موانع پیشرفت انسان از منظر صحیفه سجّادیه و تطبیق آن با آیات قرآن کریم» در راستای شناسایی و ارائه این معارف، به گردآوری و تحلیل موانع پیشرفت انسان در این کتاب و مقایسه آن با آیات قرآن پرداخته است. دانستن و عمل به این حکمت‌ها می‌تواند در جامعه، اثرگذار بوده و به حیات مادی و معنوی فرد و جامعه، رونق ببخشد.

۱. پژوهشگر و دانش‌پژوه سطح چهار حوزه علمیه قم. (a.a.shoa@gmail.com)

این پایان‌نامه با راهنمایی آقای دکتر محمدعلی مجددفقیهی و مشاوره حجت‌الاسلام و المسلمین شهاب‌الدین مشایخی در آبان‌ماه ۱۳۹۶ در مقطع سطح سه حوزه علمیه، دفاع و موفق به کسب رتبه عالی گردید.^۲

نوشتار حاضر، گزارشی از این پروژه علمی است که در پنج بخش به «شناخت و زمینه‌ها»ی تحقیق یادشده، «روش و ساختار» جاری در آن، «ویژگی‌ها و نوآوری‌ها»، «نتایج محتوایی» و همچنین «محدوده و محدودیت»های این پروژه علمی پرداخته است.

الف) شناخت و زمینه‌ها

پایان‌نامه «موانع پیشرفت انسان از منظر صحیفه سجّادیه و تطبیق آن با آیات قرآن کریم» با عنوان زیر به معرفی موضوع و ارائه اطلاعات شناختی می‌پردازد:

۱. شناخت موضوع

در ابتدا موضوع پژوهش تبیین شده است. این پژوهش با اعتقاد به اینکه موانع پیشرفت انسان از ناحیه معصومان علیهم‌السلام بیان شده، به سراغ یکی از متن‌های معصومانه یعنی کتاب صحیفه سجّادیه رفته است. از آنجا «دعا» به‌عنوان گونه‌ای از حدیث، مشتمل بر معارف بلندی است، منبعی معتبر در حوزه دعا به‌عنوان محور کار، انتخاب شد. گزاره‌های به‌دست آمده در موضوع موانع مادی و معنوی با آموزه‌های به‌دست آمده از قرآن کریم، تطبیق داده شد تا هماهنگی محتوایی آن نشان داده شود.

۲. شناخت مصطلحات

در این رساله برای سه واژه «پیشرفت»، «صحیفه سجّادیه» و «مانع» که پرکاربردترین واژگان موجود در پایان‌نامه است، توضیحاتی آمده و اشاره شده که برخی از موانع مانند «حکومت ستمگر» در جلوگیری از پیشرفت برنامه معصومان علیهم‌السلام نقش داشته‌اند. در برابر برخی از موانع مانند «اسراف» مانع معصومان علیهم‌السلام نبوده؛ چراکه هیچ‌یک از ایشان اهل اسراف نبوده بلکه دارای عصمت

بودند.

۲. از این دو استاد بزرگوار و همچنین حجت‌الاسلام محمد مهدی احسانی فرجهت رهنمود در ارتقای این پایان‌نامه تشکر می‌شود.

۳. ضرورت

موانع پیشرفت انسان، باعث رکود او و جامعه در حوزه‌های معیشت و معنویت شده و ممکن است موجب سقوط فرد و اجتماع گردد. توجه به این موانع و تلاش برای برداشتن آن، می‌تواند زندگی اسلامی را رقم زده و سبکی الهی را در زندگی، استوار کند.

۴. اهداف، فواید و کاربردهای تحقیق

هدف این پژوهش «گزاره‌یابی» در موضوعی خاص برای بهبود شرایط زندگی انسان است. زمینه‌سازی جهت پیشرفت جامعه، با رفع موانع پیشرفت، رابطه‌ای دوسویه دارد. از این رو، این پژوهش با تمرکز بر حوزه دعا و کتاب صحیفه سجّادیه، درصدد برآمده تا معارف امام سجّاد (ع) را درباره موضوع تحقیق استخراج نموده و همسویی آن را با قرآن کریم نشان دهد. نتایج این پژوهش می‌تواند برای بهترشدن وضع زندگی انسان به‌ویژه مؤمنان با بهره‌گیری از رسانه‌های سنتی و مدرن، در اختیار جامعه قرار گرفته و یا با تبیین تخصصی، مخاطبان خاص را اقناع کند.

۵. پرسش‌های تحقیق

پرسش اصلی این تحقیق بر محور «شناخت موانع پیشرفت انسان» است. پژوهش یادشده درصدد بوده تا بداند که آیا درباره این موضوع در حوزه دعا و با تمرکز بر صحیفه سجّادیه، گزاره‌هایی وجود دارد یا خیر؟ و اگر چنین گزاره‌هایی یافته می‌شود، ارتباط آن با قرآن کریم چیست؟ پرسش پسین این پژوهش بر محور دسته‌بندی موانع پیداشده به دو گروه «مادی» و «معنوی» است تا تصویر بهتری از این موانع ارائه شود.

۶. پیشینه تحقیق

پیشرفت و موانع آن همواره مورد توجه پژوهشگران حوزه‌های مختلف اندیشه‌ای بوده است. این موضوع در اسلام نیز توجه بسیاری را برانگیخته و گزاره‌های فراوانی درباره آن ارائه شده است. با وجود چنین گزاره‌هایی، تا زمان نگارش این پژوهش، کسی به موضوع «موانع پیشرفت انسان» آن هم از منظر صحیفه سجّادیه توجه نکرده است.

(ب) روش و ساختار

روش هر پژوهش به مراحل تحقیق و چگونگی طی آن و ابزار مورد استفاده می‌پردازد. ساختار هم به ترتیب مباحث و عناوین آن اشاره می‌کند.

۱. روش

روش پژوهش در این پایان‌نامه، کتابخانه‌ای بوده است. نرم‌افزارهای علوم اسلامی و منابع کتابخانه‌ای مهم‌ترین ابزار این تحقیق بوده است. پژوهشگر کوشیده پس از گزاره‌یابی و تجزیه و تحلیل داده‌ها، گزاره‌های مرتبط را بازخوانی کرده و با آیات، تطبیق دهد. برای انتخاب گزاره‌های صحیفه سجّادیه ملاک‌هایی مدّ نظر قرار گرفته که در ادامه ذکر خواهد شد.

پیش از تدوین این پایان‌نامه، حدود ۶۰۰ فیش از صحیفه سجّادیه و ۶۰۰ فیش قرآنی در موضوع «موانع پیشرفت» گردآوری شد و فرازهای موجود در پایان‌نامه از بین این فیش‌ها، گزینش و ارائه گردید. هنوز راه برای بهره‌گیری از گزاره‌برگ‌های این پژوهش باز است و می‌توان از آن در تحقیقات دیگر نیز استفاده کرد.

مراحل کار این پایان‌نامه از بهمن‌ماه سال ۱۳۹۵ آغاز شده و در بازه حدود هشت ماه و صرف حدود ۳۰۰ ساعت، پژوهش به سرانجام رسید.

۲. ساختار

صحیفه سجّادیه افزون بر معارف معنوی به مسائل مادی نیز پرداخته است. از این رو پژوهش یادشده، دو بخش اصلی خود را به امور مادی و معنوی تقسیم کرده است. نویسنده تصریح نموده که هدف این پایان‌نامه، کشف موانعی است که در جلوگیری از رشد مادی و معنوی فرد و جامعه، اثرگذار می‌باشد. این نگاه‌شده به دنبال تقسیم خود موانع به مادی و معنوی نبوده؛ بلکه به «مانع پیشرفت مادی» و «مانع پیشرفت معنوی» پرداخته و این، غیر از «مانع مادی پیشرفت» و «مانع معنوی پیشرفت» است.

این پایان‌نامه ساختاری درختواره دارد و نویسنده از کد «بخش» و «فصل» استفاده کرده است. سه بخش و ۲۳ فصل، چهارچوب اصلی این پژوهش را شکل داده‌اند که عناوین آن در ادامه می‌آید.

بخش اول به کلیات و مفاهیم پرداخته است. بخش دوم، موانع پیشرفت مادی را در دوازده فصل می‌آورد که عبارتند از: بلا و حوادث، حکومت ستمگر، دشمن، ظلم، ترس، ناسپاسی، فقر، اندوه قرض، اسراف، حسد و اخلاق ناپسند. بخش سوم به موانع پیشرفت معنوی با یازده فصل اختصاص دارد که عبارتند از: گناه، ترک توبه، ناامیدی از خدا، مخالفت با فرستادگان الهی، استکبار در برابر خدا، شیطان، غفلت، خودپسندی و عجب، پیروی از نفس، شهوت حرام و اذیت والدین. در انتهای

نگاشته، نتیجه‌گیری، پیشنهاد پژوهشی و فهرست منابع و مآخذ آورده شده و مجموع مطالب در ۱۵۱ صفحه نگارش یافته است.

ج) ویژگی‌ها و نوآوری‌ها

پایان‌نامه یادشده، دارای دستاوردهایی بوده که تبیین آن، راه را برای نوآفرینی‌های آینده باز می‌کند؛ همچنین تفاوت این اثر را با آثار - احياناً - مشابه، نشان می‌دهد. برخی از این ویژگی‌ها به قرار زیر است:

۱. گردآوری همه موانع پیشرفت از صحیفه سجّادیه

در مرحله گزاره‌یابی سعی شده تا معارف به صورت کامل گردآوری شود. همچنین در نگارش تلاش شده تا همه این گزاره‌ها به گونه‌ای در متن یا پاورقی مورد اشاره قرار گیرد.^۳

۲. ملاک انتخاب گزاره‌ها

گزاره‌هایی که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته، از فیلتر معیارهای مشخصی عبور کرده‌اند. مثلاً امام سجّاد علیه السلام، با لسان بدگویی از شهوت یاد کرده و به خدا پناه برده‌اند؛ روشن است که این موضوع می‌تواند به عنوان مانعی برای پیشرفت، مورد توجه قرار گیرد؛ چراکه انسان حکیم از امور بد و موانع به خدا پناه می‌برد نه از امور خوب و رشددهنده. برخی معیارهای انتخاب گزاره‌ها در این تحقیق عبارتند از:

- تصریح به مانع بودن چیزی
- پناه بردن به خداوند از چیزی
- تصریح به اثر منفی یک کار مانند بد اخلاقی
- درخواست از خدا برای دوری از چیزی مانند دوری از شیطان
- درخواست محفوظ ماندن و عاقبت از چیزی مانند محفوظ ماندن از بلا
- شکوه از چیزی در درگاه خدا
- عنرخواهی از خداوند بابت انجام کاری
- عنرخواهی از خداوند بابت انجام ندادن کاری
- تصریح به نقص یا عیبی
- سپاس از خداوند بابت رفع سوئی از انسان
- درخواست از خداوند برای نجات از چیزی
- درخواست از خداوند برای کم کردن اثر چیزی

۳. تتبع کاملی در آیات قرآن صورت نگرفته و نگارنده تلاش کرده به تناسب هر موضوع، چند آیه را بیاورد.

این ملاک‌ها می‌تواند معیاری برای سنجش حسن و قبح یا خوبی و بدی اعمال و امور باشد.

۳. دسته‌بندی کاربردی

صحیفه سجادیه فقط کتابی معنوی و نسخه‌ای برای آخرت نبوده و افزون بر مباحث معنوی، پر از برنامه زندگی مادی است. از این رو ساختار این پایان‌نامه بر اساس معارف صحیفه سجادیه، در دو بخش سامان یافت. «موانع پیشرفت مادی» عواملی است که موجب رکود در زندگی جاری انسان شده و یا زندگی او را به عقب می‌برد. «موانع پیشرفت معنوی» اموری است که امام سجاده علیه السلام از آن به‌عنوان عامل عقب‌ماندگی معنوی یاد کرده‌اند. به نظر می‌رسد که این دسته‌بندی با ذهن مخاطبان ارتباط بهتری برقرار کرده و زمینه کاربردی آن بیشتر است.

۴. تطبیق با قرآن مجید

تطبیق معارف صحیفه سجادیه با قرآن کریم، یکی از ویژگی‌های این پژوهش است. این مشابه‌یابی بهره‌های چندی دارد. دانستن ارتباط احادیث با آیات، اثبات ریشه‌داری روایات در آیات، آشنایی مقایسه‌ای با تعبیرات مشابه قرآنی و حدیثی و امکان بهره‌گیری تفسیری از روایات ذیل آیات، بخشی از این بهره‌هاست.

۵. امکان استخراج موضوعات و مقالات متعدد

یکی از ویژگی‌های این پایان‌نامه، امکان تولید پژوهش‌های دیگری از آن است. تقریباً هر کدام از فصول این نگاشته، موضوعی مستقل بوده و قابلیت استخراج مقالاتی را دارد. به‌عنوان مثال بر اساس فصل ششم بخش سوم پایان‌نامه در موضوع شیطان، مقالات «تأثیر شیطان بر انسان در تطبیق گزاره‌های صحیفه سجادیه با قرآن»^۴ و «راه کارهای مقابله با شیطان در بررسی تطبیقی صحیفه سجادیه با قرآن کریم»^۵ نگارش یافته است. همچنین مقاله «موانع پیشرفت معنوی از دیدگاه صحیفه سجادیه» پژوهشی است که با محوریت بخش سوم پایان‌نامه شکل گرفت و به چاپ رسید.^۶ همچنین مقاله‌هایی با عنوان «موانع پیشرفت مادی از دیدگاه صحیفه سجادیه»، «استکبارستیزی از منظر صحیفه سجادیه»، «اسراف از منظر صحیفه سجادیه و قرآن کریم» و

دانش‌پژوه آرزومندهای
ژانر دعوت
سال سوم، شماره یازدهم، زمستان ۱۳۹۹

۴. چاپ‌شده در مجله حدیث حوزه، پاییز و زمستان ۹۳.

۵. چاپ‌شده در مجموعه مقالات همایش بین‌المللی حضرت امام سجاده علیه السلام، مرداد ۹۴.

۶. چاپ‌شده در مجله دانش‌ها و آموزه‌های قرآن و حدیث، زمستان ۹۸.

همچنین «نقش بلا و حوادث در پیشرفت انسان با تکیه بر گزاره‌های صحیفه سجّادیه» در حال نگارش و تکمیل است.

د) نتایج محتوایی

پایان‌نامه «موانع پیشرفت انسان از منظر صحیفه سجّادیه و تطبیق آن با آیات قرآن کریم» گزاره‌های نویی را از صحیفه سجّادیه استخراج و ارائه نموده است که چکیده‌ای آن در ادامه می‌آید:

۱. گزارش بخش دوم: موانع پیشرفت مادی

در بخش دوم این پژوهش، گزاره‌های مرتبط با موانع پیشرفت مادی تبیین شده است. خلاصه‌ای از نتایج فصول این بخش، چنین است:

۱/۱. بلا و حوادث

در این فصل به سه نوع مصیبت اشاره می‌شود. «سوانح طبیعی»^۷ که امام زین‌العابدین علیه السلام از آنها به خداوند پناه برده‌اند؛ «آزمایش الهی»^۸ که امام سجّاد علیه السلام سربلندی مؤمنان را در چنین سنجشی از خدا خواسته‌اند؛ «بلا و عذاب»^۹ که در اثر گناه و عصیان، دامن‌گیر جوامع می‌شود.

۲/۱. حکومت ستمگر

یکی دیگر از موانع پیشرفت مادی انسان، «حکومت ستمگر» است. امام سجّاد علیه السلام از شرّ فرمانروایان جور به خدا پناه می‌برند. درامان ماندن از بدعت‌های شوم ستمگران، موضوعی است که ایشان از خداوند درخواست می‌کنند.

۳/۱. دشمن

از دیگر موانع پیشرفت افراد و جوامع بشری «دشمنان» هستند. سوجدویان عداوت‌پیشه، جلو رشد انسان‌ها را می‌گیرند. امام سجّاد علیه السلام با تبیین دشمنی آنها، از خداوند، پناه و حفظ را درخواست می‌کنند. ایشان قدرت برخی معاندان را توصیف کرده و به غیر قابل اعتماد بودن آنها اشاره کرده‌اند. امام زین‌العابدین از خدا می‌خواهند که شرّ این افراد را به خیر تبدیل کند. آن حضرت، روش برخورد با دشمن را نیز تبیین کرده‌اند.

۷. مانند سیل.

۸. آزمایش، حادثه‌ای عام است که برای سنجش صبر افراد روی می‌دهد.

۹. بلا و عذاب، حادثه‌ای برای مجازات افراد و یا پاک کردن آنها از گناه است.

۴/۱. ظلم

امام سجاده علیه السلام از ستم در حقّ بندگان به خدا پناه برده‌اند. کمک به ستمگر و یاری نرساندن به ستمدیده از مصادیق ظلم از دیدگاه صحیفه سجّادیه است. امام زین‌العابدین علیه السلام از خداوند درخواست می‌کنند که ایشان را از شرّ ظالمان، محفوظ بدارد.

۵/۱. ترس

«ترس» از موانع پیشرفت مادی انسان است. «بیم» در صحیفه سجّادیه به دو گونه پسندیده و ناپسند تقسیم می‌شود. ترس از پروردگار بهترین نوع ترس و به معنای هراس از عذاب الهی به‌خاطر انجام گناهان است. چنین خوفی نباید به ناامیدی انسان منجر شود. وحشتی که در صحیفه سجّادیه، ناپسند شمرده شده، هراس داشتن از غیر خداست. چنین خوفی موجب توقّف در مسیر پیشرفت بوده و امام زین‌العابدین علیه السلام از آن به آفریدگار پناه می‌برند.

۶/۱. ناسپاسی

«ناسپاسی» موجب کاستی نعمت و مانع پیشرفت مادی است. امام سجاده علیه السلام از درگاه الهی درخواست می‌کنند تا توفیق تشکر و جبران لطف کسانی که به انسان نیکی کرده‌اند و همچنین سپاس از خداوند را عنایت کند. ایشان فضل الهی را موجب معرفت بندگان نسبت به لزوم شکر دانسته و این معرفت را زمینه سپاسگزاری از خدا می‌شمرند. لزوم عذرخواهی از خداوند و بندگان به جهت نقصان در سپاسگزاری، از دیگر معارفی است که در صحیفه آموزش داده شده است. گزاره‌های بسیاری در این کتاب درباره شکر و حمد خداوند وجود دارد.

۷/۱. فقر

امام سجاده علیه السلام از نیازمندی به پروردگار پناه برده‌اند. ایشان روزی آسان و بدون تکلف را برای همه بندگان درخواست کرده و حاجت‌مندی و فلاکت اقتصادی جامعه را طاق‌فرسا می‌دانند. صحیفه سجّادیه به برخی نتایج بی‌نوایی مانند «روی آوردن مردم به نااهلان» برای تأمین نیازهای خود اشاره کرده و برخی از عوامل زدودن فقر مانند «تمسک به قرآن کریم» را برشمرده است. امام زین‌العابدین علیه السلام فعالیت خارج از توان افراد را برای جمع‌آوری مال، امری ناپسند و زیان‌بار می‌شمرند.

۸/۱. اندوه قرض

«قرض گرفتن» در صورت لزوم، امری مستحب و گاهی واجب است. به نظر می‌رسد که از دیدگاه صحیفه سجّادیه، خود قرض، مانع پیشرفت مادی نبوده، بلکه اندوه و اضطراب آن مانع

حرکت انسان می‌شود. تبعاتی چون «مشکلات مسیر دریافت قرض»، «دغدغه فکری بازپرداخت»، «احتمال ناتوانی در بازگردانی» و در نتیجه «تضییع حقوق قرض‌دهنده» به‌عنوان بخشی از آثار منفی قرض گرفتن شمرده شده است.

۹/۱. آرزوهای بلند

امید به خیر، امری پسندیده است و امام سجّاد علیه السلام درخواست برآورده شدن چنین امیدی را از خدا دارد. آرزوی طولانی با امید فرق داشته و به معنای تمایلی دست‌نیافتنی و شوقی است که برهم‌زننده حق باشد. این موضوع یکی از موانع پیشرفت انسان شمرده می‌شود. صحیفه سجّادیه از درگیر شدن افراد به «طول امل» به خدا پناه برده و «یاد مرگ» و «تلاوت قرآن» را داروی این بیماری می‌داند.

۱۰/۱. اسراف

از موضوعاتی که می‌توان عامل کاهش رشد افراد در عرصه مادی گردد «اسراف کاری» است؛ به همین جهت امام زین‌العابدین علیه السلام از خداوند طلب محفوظ بودن از چنین عملی را دارند. اسراف بر نفس نوع دیگر زیاده‌روی است که مانند زیاده‌روی مادی موجب خسران می‌شود. اسراف بر نفس به دلیل ارتکاب اعمال بیهوده، باطل و گاه معصیت است. صحیفه سجّادیه علاوه بر بیزاری از زیاده‌روی، به موضوع قناعت به‌عنوان راه مقابله با آن اشاره کرده و از کمی قناعت انسان‌ها به پروردگار پناه برده است. تمامی معارف صحیفه سجّادیه درباره موضوع اسراف، در قرآن کریم وجود داشته و با هم منطبق می‌باشند.

۱۱/۱. حسد

«حسادت» اخلاقی ناپسند و موجب توقّف انسان در عرصه کمال است. امام سجّاد علیه السلام از رشک‌ورزی حسودان به پروردگار پناه برده‌اند. ایشان از خداوند درخواست می‌کنند تا دشمنی و زیان افراد حسود را دفع نماید. امام زین‌العابدین علیه السلام از حسادت نسبت به خلق نیز به خدا پناه برده‌اند. صحیفه سجّادیه، تبعاتی مانند «افسردگی»، «بی‌تابی» و «به‌هم‌خوردن زندگی» را از آثار حسادت شمرده است. امام علیه السلام از همه می‌خواهند تا به‌جای عجب که علت اصلی حسادت است، در حقّ هم دعا کرده و یکدیگر را یاری نمایند.

۱۲/۱. اخلاق ناپسند

صحیفه سجّادیه از هرگونه رفتار بد به خدا پناه برده و برای برخورداری از اخلاق متعالی دعا کرده است. امام سجّاد علیه السلام برخی خصلت‌های ناشایست را که اجزای اخلاق ناپسند هستند، برشمرده و از آن بیزاری جسته‌اند. هیجان حرص، شدت خشم، غلبه حسد، ضعف در صبر، آزار دیگران، ظلم، نپذیرفتن عذر دیگران، منت، غیبت، داشتن کینه مؤمنان، بدرفتاری با فقرا، ریاکاری و داشتن شک به افراد از اموری است که موجب رکود در پیشرفت انسان یا عقب‌ماندگی او بوده و در صحیفه به آن پرداخته شده است. امام زین‌العابدین علیه السلام عمل به آموزه‌های قرآن کریم را زینت‌بخش رفتار معرفی کرده و آن را نجات‌بخش اخلاق جامعه شمرده‌اند.

۲. گزارش بخش سوم: موانع پیشرفت معنوی

بخش سوم پایان‌نامه «موانع پیشرفت انسان از منظر صحیفه سجّادیه و تطبیق آن با آیات قرآن کریم» به «موانع پیشرفت معنوی» اختصاص دارد. در ادامه چکیده‌ای از فصل‌ها ارائه می‌شود.

۱.۲ گناه

«گناه» یکی از مهم‌ترین علت‌های شکست در عرصه معنویت است. صحیفه سجّادیه در فرازهای بسیاری از پروردگار می‌خواهد تا انسان را از آلوده‌شدن به معصیت حفظ کند. بر اساس فرمایش امام سجّاد علیه السلام، لازم است بندگان، افزون بر ترک گناه از آن انزجار قلبی نیز داشته باشند. صحیفه هر دو گروه گناهان کبیره و صغیره را مانع رشد دانسته و از کوچک‌شمردن گناه یا اصرار بر آن به آفریدگار پناه برده است. امام زین‌العابدین علیه السلام، «تنهایی در میان انسان‌ها»، «خفت در میان ملائکه» و «قرارگرفتن در میان تبه‌کاران شکست‌خورده» را از تبعات معصیت می‌دانند. در صحیفه سجّادیه راه پیشگیری از گناه نیز نشان داده شده است.

۲.۲ ترک توبه

«ترک توبه» مانع رشد و کمال معنوی انسان است. صحیفه سجّادیه، توبه را دری به‌سوی عفو از گناهان دانسته و افزون بر درخواست توفیق استغفار، از غفلت در توبه به خدا پناه می‌برد. امام سجّاد علیه السلام نجات را تنها در عفو پروردگار دانسته و «تأخیر در عذاب» و «علنی نکردن گناه» را مهلت خدا به انسان برای بازگشت شمرده‌اند. ایشان همه گناهان فکر، چشم، زبان و اعضای بدن را شایسته توبه دانسته و از هر گناه ظاهری و باطنی درخواست بخشش می‌کنند. امام زین‌العابدین علیه السلام یکی از

دانش‌پژوهان حوزه علمیه قم
سال سوم، شماره یازدهم، زمستان ۱۳۹۹

موقعیت‌های برتر برای طلب بخشش را ماه مبارک رمضان دانسته و قصد ترک گناه و پشیمانی را از شرایط توبه شمرده‌اند. ایشان روش توبه‌کردن را نیز آموزش می‌دهند.

۳/۲. ناامیدی از خدا

«ناامیدی» از خدا موجب توقّف پیشرفت در عرصه معنوی می‌شود. امام سجّاد علیه السلام از پروردگار درخواست می‌کنند که امیدشان نسبت به ذات باری تعالی از بین نرود. در سخن ایشان، ناامیدی باعث «خواری»، «سرخوردگی»، «محرومیت»، «نابودی» و «نیازمندی به غیر» است. آن حضرت حتّی از خدا مسألت می‌کنند که انسان را با نومیدی آزمایش نکند. صحیفه سجّادیه، هر دو سوی «چشم‌داشت واهی» و «ناامیدی» را اشتباه می‌داند. چشم‌داشت موهوم، انسان را در دام گناه گرفتار می‌کند؛ ولی خوش‌بینی واقعی، زمینه را برای عاقبت‌به‌خیری فراهم می‌سازد.

۴/۲. مخالفت با فرستادگان الهی

امام سجّاد علیه السلام برای همه انسان‌ها دعا می‌کنند تا در شمار پیروان راستین فرستادگان الهی قرار گیرند. ایشان، خود و اهل‌بیتشان را از مخالفان پیامبران علیهم السلام بیزار شمرده‌اند. صحیفه سجّادیه، رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را نعمتی قابل شکر دانسته و هدایت را یکی از شوون آن حضرت و همه انبیا و اوصیاء علیهم السلام می‌داند. در این کتاب تصریح شده که برخی از افراد پست، اقدام به مخالفت، توهین و غضب جایگاه فرستادگان الهی کرده و نتیجه عمل شوم آنها، دگرگونی و نفهمیدن درست احکام الهی و ترک سنت پیامبران علیهم السلام خواهد بود؛ چنین افرادی جز جهنّم نخواهند داشت. امام زین‌العابدین علیه السلام بر همگان لازم می‌داند که به‌جای مخالفت با دستورات این افراد پاک، از نعمت هدایت استفاده کرده، ولیّ خدا را با دعا، زبان و بازو یاری نمایند.

۵/۲. استکبار در برابر خدا

صحیفه سجّادیه، خودبزرگ‌بینی در برابر پروردگار را تقبیح کرده و از آن بیزاری جسته است. امام سجّاد علیه السلام برای دوربودن انسان‌ها از طغیان بر پروردگار دعا کرده‌اند. در سخن ایشان، استکبار همراه با عناد، موجب قهر الهی می‌شود؛ ولی خودبزرگ‌بینی از روی غفلت، قابل بخشش است. از منظر صحیفه سجّادیه «دنیادوستی»، «گناه»، «اصرار بر گناه»، «ترک عمدی دعا»، «روی‌گردانی از پروردگار» و «روی‌آوردن به غیر او» از زمینه‌ها و مقدمات استکبار است. امام زین‌العابدین علیه السلام

نتیجه استکبار در برابر خداوند را «هلاکت»، «شقاوت»، «خواری در پیشگاه الهی»، «ناامیدی از پروردگار»، «شکست»، «محرومیت از نعمت‌ها»، «فقر» و «ذلت دنیا و آخرت» شمرده‌اند.

۶/۲. شیطان

امام سجّاد علیه السلام در دعا‌های صحیفه به بیان تلاش‌های شیطان، جهت انحراف انسان از مسیر پیشرفت پرداخته‌اند. تلاش‌های این دشمن، گاهی فکری و عقیدتی بوده و گاهی در حیطه عمل است. «تاریک نشان دادن مسیر حق»، «شبهه‌افکنی»، «ایجاد بدگمانی به رازقیت خداوند»، «وعده‌های دروغین»، «ایمنی دادن از عذاب»، «ترساندن از غیر عذاب»، «زیباسازیِ معصیت»، «سخت جلوه دادن طاعت» و «سرزنش»، برخی از محورهای تلاش شیطان برای ایجاد انحراف فکری و عقیدتی در انسان است. «وسوسه کردن»، «یاری هوای نفس»، «ایجاد سستی در انجام عمل صالح» و «فریب کاری برای انجام معصیت»، بخش دیگری از محورهای تلاش شیطان برای انحراف عملی انسان است.

۷/۲. غفلت

امام زین العابدین علیه السلام «غفلت» را موجب «نابودی انسان» و «بدبختی» او دانسته و «تنبلی»، «بی تحرکی»، «تلاش نکردن در عبادت» و «فراموشی مرگ» را از مصادیق غفلت برمی‌شمرد. به سخن امام سجّاد علیه السلام تنها کسی که می‌تواند انسان را از چنین خوابی بیدار کند، خداوند متعال است. ایشان یکی از مصادیق غفلت را بی‌اهمیتی به ماه رمضان دانسته و با اشاره به جایگاه این ماه، توجّه نکردن، استفاده نکردن و ترک عبادت در این ایّام را موجب شقاوت و توقّف پیشرفت معنوی می‌شمرد. تلاوت و تفکر در قرآن، یکی از عبادات ماه مبارک است که امام سجّاد علیه السلام مسلمانان را به انجام آن فرا می‌خواند.

۸/۲. خودپسندی و عجب

«عجب و خودپسندی» در آیات قرآن و چه در صحیفه سجّادیه بسیار مذموم و ناپسند بوده و از عوامل پسرفت معنوی افراد و موجب عذاب الهی است. خودستایی در صحیفه سجّادیه در دو نوع امور مادی و معنوی قابل تقسیم است. به فرموده امام سجّاد علیه السلام مالی که سبب خودپسندی باشد مایه فلاکت و بدبختی خواهد بود. خودستایی در اعمال نیز موجب فساد و بطلان عبادت است. نویسنده تصریح نموده که صحیفه سجّادیه راه‌هایی از این خصلت را شکستن نفس می‌داند.

۹/۲. پیروی از نفس

امام سجّاد علیه السلام «پیروی از هوای نفس» را زمینه گناه دانسته و از آن به خداوند پناه برده‌اند. ایشان برای دورماندن انسان از فریب‌کاری نفس، دعا کرده‌اند. نفس انسان دو کارآیی منفی دارد؛ یکی ضعف نفس که باعث می‌شود اعمال نیک در نظر او سخت جلوه کرده و از انجام آن دست بکشد؛ دیگری، راهنمایی و سوق‌دادن به سوی معصیت است. صحیفه سجّادیه تبعات پیروی از هوای نفس را «قطع رحمت الهی»، «ذلت»، «تباهی» و «هلاکت» می‌داند. امام سیدالعبادین علیه السلام تمسک به معارف قرآن را یکی از راه‌کارهای اصلاح نفس شمرده و افزون بر سفارش به تزکیه، عنایت پروردگار را راه اصلی تهذیب خویشتن، می‌شمرند.

۱۰/۲. شهوت حرام

صحیفه سجّادیه به موضوع میل جنسی اهمّیت داده و شب را زمانی برای فرونشاندن این غریزه شمرده است. امام سجّاد علیه السلام پرداختن به میل جنسی را منع نکرده‌اند؛ بلکه شهوتی را برای پیشرفت معنوی انسان زیان‌بار شمرده‌اند که حرام باشد. ایشان همچنین افراط و اصرار در بهره‌گیری از این غریزه را ناپسند دانسته‌اند.

۱۱/۲. آزار والدین

امام زین‌العابدین علیه السلام دعا می‌کنند که انسان‌ها به پدر و مادر خویش ستم نکرده، حقوق آنها را رعایت کرده و از آنها اطاعت کنند. ایشان از پروردگار درخواست می‌کنند که جایگاه والدین را در نظر فرزندان، رفیع نماید. صحیفه، کم‌کاری اولاد در برابر والدین را موجب افزایش ثواب و کاستی گناهان والدین شمرده و پس از اشاره به حقوقی که والدین بر فرزندان دارند، جبران این حقوق را غیر ممکن می‌داند. در این کتاب بر «اطاعت»، «سخن خوشایند»، «نرم‌خویی»، «مهربانی»، «مدارا» و «شفقت» در برابر پدر و مادر سفارش شده است.

ه) محدوده و محدودیت‌ها

پایان‌نامه «موانع پیشرفت انسان از منظر صحیفه سجّادیه و تطبیق آن با آیات قرآن کریم» در محدوده دو کتاب شریف صحیفه سجّادیه و قرآن کریم نگارش یافته است. البته از شروح متعدّد صحیفه و تفاسیر قرآنی نیز بهره فراوانی گرفته شده است.

در مسیر نگارش این تحقیق، کمبودهای وجود داشت. از یک سو تاکنون کتاب، پایان‌نامه و مقاله‌ای مستقل در مورد پیشرفت انسان یا موانع آن در حوزه صحیفه سجّادیه نگارش نیافته بود و

از سوی دیگر، گردآوری فرازهای «موانع پیشرفت» نیازمند تعیین ملاک‌هایی بود که با آزمون و خطا و سپس، ارجاع یافته‌ها به سیره عقلا به دست آمد.

مشکل دیگر در روند نگارش این پژوهش، نگاه غیر دانشی به موضوع دعا است. در جامعه علمی کنونی برخی با نگاهی کوچک‌انگارانه به موضوع نیایش نگریسته و آن را امری غیر قابل پژوهش می‌دانند. آنها دعا را موضوعی بدیهی و غیر علمی می‌شمرند. در صورتی که دعا، دریایی بیکران از معارف معنوی و مادی بوده و نیازمند پژوهش و بهره‌برداری است.

برای جست‌وجو و انتخاب فرازهای مرتبط با موضوع، بهترین راه استفاده از نرم‌افزارهای علمی است. متأسفانه در موضوع صحیفه سجّادیه نرم‌افزار مناسبی وجود ندارد. نرم‌افزارهای موجود دارای محدودیت‌ها، نقایص و اشکالات متعددی هستند. از این رو گاهی برای بهره‌گرفتن از شروح و تفاسیر، نیاز به مطالعه و رجوع چندباره به نسخه چاپی و خطی کتاب‌ها بود.

همچنین برخی منابع این تحقیق در کتابخانه‌های عمومی یافت نشد و از کتابخانه‌های تخصصی حدیثی استفاده گردید. اگر کتابخانه‌ای به صورت تخصصی، منابع مربوط به دعا را گردآوری کرده بود، می‌توانست کمک شایانی به نگارش این پایان‌نامه و پژوهش‌های مشابه بکند. محدودیت بعدی، سختی دسترسی به اساتید راهنما و مشاور به دلیل محدودبودن وقت این بزرگواران بود.

نتیجه

«موانع پیشرفت انسان از منظر صحیفه سجّادیه و تطبیق آن با آیات قرآن کریم» پایان‌نامه‌ای است در راستای شناسایی و ارائه معارف مرتبط با موضوع و مقایسه گزاره‌های به‌دست‌آمده با آموزه‌های قرآن کریم. نوشتار کنونی به گزارش این پروژه علمی پرداخته است. «شناخت و زمینه‌ها» نخستین محور مورد بررسی بوده و در آن به شناخت موضوع، شناخت مصطلحات، ضرورت‌های نگارش، اهداف، فواید و کاربرد نتایج تحقیق و پرسش‌های اصلی و فرعی این تحقیق پرداخته شده است. دومین محور این گزارش «روش کار و ساختار» است. در این بخش با توضیح روش انجام پژوهش، به ساختار پایان‌نامه در قالب سه بخش و ۲۳ فصل اشاره شده است. «ویژگی‌ها و نوآوری‌ها» موضوع بعدی ارائه‌شده در این گزارش می‌باشد. تلاش برای آوردن همه موانع پیشرفت، بیان ملاک انتخاب گزاره‌ها، تطبیق فرازهای صحیفه با قرآن کریم و امکان تولید موضوعات و مقالات متعدد از فصل‌ها و بخش‌های این پایان‌نامه از ویژگی‌ها و نوآوری‌های پژوهش شمرده می‌شود. در ادامه به «نتایج محتوایی» پایان‌نامه پرداخته شده و دو بخش موانع پیشرفت مادی و موانع پیشرفت معنوی به صورت خلاصه گزارش گردیده‌اند. در پایان نیز به «محدوده و محدودیت‌ها»ی نگارش این پایان‌نامه اشاره و پیشنهادی برای ارتقای کیفیت نگاشته‌ها در این موضوع ارائه شده است.